

До спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, вул. Миросицька, 1, ауд.2-14

В І Д Г У К

**офіційного опонента на дисертацію
АЛІЄВОЇ ЕЛЬВИРИ ІСТРЕТІВНИ
«ГЛОБАЛЬНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР
АНТИКРИЗОВОЇ ДИНАМІКИ ГОСПОДАРСЬКИЙ СИСТЕМ»,
подану на здобуття наукового ступеню кандидата економічних наук за
спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки**

Актуальність теми дослідження. Соціальний капітал можна розглядати з точки зору соціальних норм і мереж. Він проявляється через довіру, взаємність та кооперацію. Ступінь і різні способи, через які актори проявляють своєрідні соціальні поведінки залежать від того, в якій мірі ці норми і мережі відображають їх цінності, владні відносини і спираються на їх соціальну ідентичність. Відповідно, дослідження проблеми соціального капіталу та його значення для розвитку господарської системи приймає різні концепції і виміри, які враховують різні специфічні фактори, спрямовані на формування соціального капіталу. Крім того, вирішення даної проблеми потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує в собі широкий спектр дисциплін і теорій досліджень соціального капіталу. Наша мета полягає в тому, щоб відійти від стандартної теорії раціональності та її пояснення норм і мереж, та розглянути більш глибоко роль інститутів, цінностей, влади та ідентичності акторів у формуванні соціального капіталу.

Незважаючи на те, що не існує загальновизнаної методології оцінки соціального капіталу, для глобальної спільноти стало очевидним, що капіталовкладення в розвиток соціального капіталу за останні десятиліття продемонстрували високу ефективність, результуючими показниками якої стала ліквідація крайньої бідності, забезпечення загальної початкової освіти в регіонах, що розвиваються, скорочення дитячої смертності, збільшення добробуту глобальної спільноти в цілому та інші. До того ж досвід продемонстрував, що практика надання кредитів міжнародними організаціями більшості країн, що розвиваються, для реформування господарської системи, не мають такого позитивного впливу, як вкладення саме в соціальний капітал на національному та глобальному рівнях. Саме

цим питанням і присвячено дослідження здобувача, що й зумовлює його актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідницьких робіт кафедри економіки економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: «Актуальні траєкторії інформаційної економіки: імператив стійкої динаміки глобального господарства» (№ ДР – 0114U000125), де особисто автором досліджувався розвиток глобального соціального капіталу як фактору трансформації сучасного світового господарства і формування траєкторії сталого розвитку національної економіки.

Відповідність автореферату змісту дисертації та рівень викладення матеріалу. Аналіз змісту автореферату та дисертації підтверджує ідентичність структури, логіки викладання матеріалу, відповідність основних положень та висновків за розділами. Структура та зміст автореферату відповідає вимогам нормативних документів та дозволяє скласти уявлення про дисертаційну роботу.

Оцінка тексту та оформлення. Дисертація загальним обсягом 180 сторінок складається зі вступу, першого, другого та третього розділів, висновків і списку використаних джерел. Матеріал добре структурований за змістом і збалансований за обсягами окремих частин. Значна кількість рисунків пояснюється використанням статистичного матеріалу, зібраного здобувачем в процесі дослідження та узагальненого, який має наукове і практичне значення, обґрунтовує та доповнює теоретичні припущення, висновки та пропозиції.

Мета дослідження відповідає темі дисертаційної роботи, зміст поставлених здобувачем наукових завдань структурно і логічно узгоджено, вони достатньо повно розкривають тему дисертації. Наукові положення дисертації сформульовані коректно, розкрито їх наукове та практичне значення, ступінь новизни.

Аналіз літератури, використаної в дисертаційному дослідженні.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій підтверджується використанням широкої інформаційної бази за темою дисертації, в т.ч. дані науково-дослідних установ, міжнародних організацій і державної служби статистики України. Теоретичною основою та методологічною базою є фундаментальні положення, висвітлені в наукових доробках вітчизняних і зарубіжних учених.

Перелік використаної літератури в дисертаційному дослідженні складає 207 найменувань.

Повнота викладення в опублікованих працях науково-практичних висновків і пропозицій, розроблених у дисертаційній роботі ґрунтується на 10 наукових працях загальним обсягом 3,75 друк. арк., у тому числі в наукових фахових виданнях України опубліковано 5 праць, загальним обсягом 2,55 друк. арк., з них 2 статті – у виданнях, включених у міжнародні наукометричні бази.

На зазначені наукові праці є посилання у дисертації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, що сформульовані в дисертації визначається обраною логікою методологічного апарату. Узагальнення методів та інструментів теоретичного дослідження на засадах синтезу інституційної, функціональної та еволюційної парадигм дозволили автору обґрунтувати висновки та рекомендації, що охоплюють широке коло проблем формування, дієвості, використання, зникнення національного соціального капіталу.

У першому розділі дисертаційної роботи «Теоретичні основи дослідження глобального соціального капіталу» доведено доцільність обраної методології дослідження, що дозволило автору розкрити зміст соціального капіталу як такого, який обумовлює потенціал розвитку господарської системи на сучасному етапі (п. 1.1, п. 1.2). Розкрита роль ціннісно-інституційних основ у процесах нагромадження, використання та перетворення соціального капіталу в цілісність. Аналіз різних поглядів на природу, місце і роль інститутів дозволив сформулювати автору концептуальну уяву про логіку формування соціального капіталу, яка пов'язана з поступовим розвитком самого феномену. Поглиблене розкриття етапів розвитку соціального капіталу стало базисом для вивчення впливу глобального соціального капіталу на ефективність світогосподарських зв'язків.

Другий розділ – «Метаморфози соціального капіталу в сучасній кризовій динаміці» – містить критичний аналіз екстрактивних та інклюзивних формальних інститутів, їх можливе співвідношення в господарській системі, що визначає структуру національного соціального капіталу. Такий аналіз є підґрунтям запропонованої класифікації господарських криз як похідних від структури соціального капіталу: відтермінована криза, перманентна криза-стагнація (у формах кризи низькоїмовірних перетворень та перманентної безнадійної кризи), криза невикористаних можливостей (у формах кризи як результату втрачаємих шансів розвитку та кризи як результату відтворення перешкод для розвитку) та криза як творче руйнування (п.2.1).

Слушним є підхід автора до визначення соціального капіталу як унормована система господарських відносин, яка відображає поєднання

неформальних і формальних економічних і політичних екстрактивних і інклюзивних інститутів, обумовлених успадкованими формальними і неформальними інститутами.

Використання системного підходу дозволило дисертанту визначити полісистемну природу соціального капіталу і розкрити його три функції: інтегруючу, стабілізуючу та трансформаційну. Окрім того, звернення до інституційного підходу дозволило також виокремити елементи та сучасні форми соціального капіталу. Особливої уваги привертає аналіз деструктивного типу (п. 2.2). Оскільки останній є результатом укоріненних інституційних форм, які не сприяють ефективному використанню соціального капіталу як передумови підвищення продуктивності та ефективності функціонування господарської системи. Фактично відбувається блокування будь-яких механізмів.

У третьому розділі – «Глобальний соціальний капітал, як чинник сталого господарського розвитку» здійснено глибоке дослідження сучасного стану та якості глобального соціального капіталу. Для цього автор використав широку інформаційну базу (ряд індексів та інших статистичних показників, складених міжнародними неурядовими організаціями), яка відобразила різні аспекти його розвитку як в розвинених країнах, так і тих, що розвиваються.

Багаторівневий аналіз існування соціального капіталу дозволив виокремити етапи спряження глобального та соціального капіталу від співіснування, коеволюції до коадаптації. При цьому є логічним формування уявлення про полісистемні та мультиплікативні зв'язки. На цій основі дисертант доводить важливість інституційних змін на всіх рівнях, пов'язаних з необхідністю забезпечення наднаціонального інституційного простору для входження в нього рівноправних учасників без значних трансформацій (3.1).

Очевидною перевагою в такій інституційній динаміці буде перехід на більш високий рівень сталого розвитку глобальної спільноти. У цьому контексті логічним висновком автора є спроможність саме глобального соціального капіталу забезпечити цей перехід. Але враховуючи мультиплікативні зв'язки та неоднакові інституційні можливості господарських систем до абсорбування глобальних цінностей та формальних інститутів автор моделює сценарії розвитку глобального соціального капіталу на основі механізму спряження глобального і національного соціального капіталу. На цій припущень автор моделює різні сценарії усталеності розвитку в глобальному середовищі за ймовірністю переходу на траєкторії сталого розвитку з огляду на наявність відповідних економічних та

політичних формальних інститутів та переважаючі ціннісні та культурні орієнтири (3.2).

Наукова новизна та достовірність результатів дисертаційного дослідження визначається насамперед комплексним підходом до аналізу проблем глобального соціального капіталу як фактору антикризової сучасної динаміки господарських систем, зокрема, в теоретичному обґрунтуванні ролі глобального соціального капіталу в процесі переходу національної економіки на траєкторію сталого розвитку. В тому числі, показано важливість відновлення деформованих функцій соціального капіталу в Україні, який є передумовою поживлення економічного зростання економіки та переходу на засади сталого функціонування з поглибленням інтеграційних процесів.

До найвагоміших результатів дослідження можна віднести наступні:

– обґрунтування положення, що система відносин і правил взаємодії історично і просторово розвинутих неформальних інститутів та цілеспрямовано вибудовуваних формальних інститутів з приводу відтворення світового господарства як єдиного цілого обумовлює можливість досягнення сталого розвитку господарської системи на всіх її рівнях та утворює глобальний соціальний капітал (с. 127, с. 129);

– розкриття механізму взаємодії глобального і національного соціального капіталів через виділення ефектів полісистемного (як множини прямих і зворотних впливів і перетворень кожної з їх складових і різнорівневих цілісностей загалом) і мультиплікативного (як зростаючого взаємовпливу в процесі їх поетапного просування від співіснування, коеволюції до коадаптації) зв'язків (с. 102, 114);

– заслуговують на увагу запропоновані удосконалення відносно методології дослідження соціального капіталу на основі застосування принципів складності та інституційно обумовлених дій із застосуванням синтезу інституційної, еволюційної і функціональної парадигм, що дозволило розкрити його зміст як відносин, які виникають в результаті взаємодії неформальних і відібраних формальних інститутів (інклюзивних чи екстрактивних), що обумовлюють потенціал розвитку господарської системи (с. 16, 37, 47).

– елементи наукової новизни містяться у запропонованій здобувачем класифікації господарських криз на основі їх аналізу як похідних від структури соціального капіталу, яка розрізняється співвідношенням неформальних та формальних інститутів (інклюзивних і екстрактивних: рентоорієнтованих, розвиткорієнтованих); на цій основі виокремлено такі типи криз, як відтермінована криза, перманентна криза-стагнація (у формах кризи низькоїмовірних перетворень та перманентної безнадійної кризи),

криза невикористаних можливостей (у формах кризи як результату втрачаємих шансів розвитку та кризи як результату відтворення перешкод для розвитку) та криза як творче руйнування (с. 63, с. 74).

– до наукових здобутків дисертанта варто також віднести подальший розвиток трактування функцій соціального капіталу, а саме: інтегруючої, яка змістовно обумовлена сполученням формальних екстрактивних чи інклюзивних інститутів і неформальних інститутів; стабілізаційної, яка проявляється в забезпеченні узгодженості між вибраними формальними та успадкованими формальними і неформальними інститутами; трансформаційної, яка полягає в адаптації ендогенних інститутів господарської системи до екзогенних, спрямованих на реалізацію національних інтересів довгострокового розвитку та на цій основі висвітлення його дисфункцій: дезінтеграції, дестабілізації, специфічної інституційної трансформації, які породжують деструктивні форми соціального капіталу, інституційні пастки (с. 84, с. 85, с. 93, с. 114).

Достовірність та об'єктивність результатів і пропозицій підтверджується логічною завершеністю виконаної дисертації, апробацією результатів дослідження на чотирьох міжнародних науково-практичних конференціях.

Теоретична значущість для економічної науки отриманих автором дисертації результатів. Теоретичне значення отриманих результатів зумовлене новизною запропонованих у дисертації теоретико-методологічних положень. Для розкриття актуальної теми дисертантом опрацьовано та узагальнено значний обсяг наукової літератури та інформаційних ресурсів, що стосується різних аспектів проблеми формування, прояву та дієвості соціального капіталу на національному та глобальному рівнях. Зокрема, запропоновано доречну методологічну базу до дослідження категорії соціального капіталу (с. 16), визначено зміст та етапи його розвитку (с. 27-48), розглянуто деструктивні та конструктивні типи соціального капіталу як наслідок поєднання ціннісно-інституційних основ господарської системи та превалюючи формальних інститутів, які й визначають напрями використання наявного капіталу (с. 74-90). Автором надано типологію спряження національного та глобального соціального капіталу, спираючись на інституційний підхід, показано ефект мультиплікативного зв'язку, який виникає у процесі співіснування, коєволюції та коадаптації (с. 102).

Практична цінність отриманих результатів. Теоретико-методологічні підходи та висновки, викладені в дисертації, можуть знайти застосування в процесі розробки заходів державної політики щодо реформування національного господарства, вигодування траєкторії

довгострокового сталого розвитку. Оскільки в роботі доведено, що національний та глобальний види соціального капіталу, їх полісистемні зв'язки та мультиплікативні ефекти взаємодії мають значний вплив на динаміку господарської системи. Розкриті в дисертаційній роботі положення є актуальними для вдосконалення вітчизняного законодавства, використання у практичній діяльності органів державної влади і управління, у роботі підприємств та організацій різних галузей економіки та форм власності, в наукових дослідженнях, присвячених проблемам поглиблення теоретичного аналізу соціального капіталу, навчальному процесі.

Зокрема, деякі аспекти з теоретичного обґрунтування змісту соціального капіталу, висвітлення взаємозв'язків національного та глобального соціального капіталу, етапів їх розвитку впроваджено в навчальний процес кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у викладанні дисциплін «Економічна теорія», «Глобальна економіка», «Інституційна економіка» (довідка № 0202-46 від 23.02.2017 р.).

Науково-практичні положення, що мають прикладний характер, будуть використані в подальшій роботі Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Союз обдарованої молоді» (довідка № 2302-01 від 23.02.2017 р.)

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Серйозних недоліків, під якими розуміємо ті, що ставлять під сумнів одержані дисертанткою основні висновки, на наш погляд, дисертаційна робота не містить. Проте певні недоліки існують. Вони зводяться до таких.

1. Здобувач логічно і виправдано використав методологію дослідження соціального капіталу на основі синтезу інституційної, еволюційної та функціональної парадигм (с. 16). На цій основі вирішується поставлене автором завдання щодо розкриття змісту поняття соціального капіталу (друге в переліку поставлених завдань с. 5 дисертації та с. 3 автореферату відповідно). Проте надане тлумачення на с. 16 дисертації, а саме: «...результуючий вибір формальних інститутів, що обумовлює потенціал розвитку господарської системи, заснований на синергії балансу формальних і неформальних інститутів у часі і просторі», не в повній мірі, на наш погляд, розкриває поняття на макрорівні. Наукова цінність роботи лише б виграла у випадку більш активної орієнтації саме на еволюційну теорію соціокультурного розвитку систем.

Нагромадження соціального капіталу тісно пов'язане з людиною, і його реалізація буде залежати від наявності системи відносин, в яких людина здатна до самоідентифікації та самовідтворення своїх духовно-культурних цінностей. Тож виникає питання, яку роль мають саме ціннісно-інституційні

основи у процесі нагромадження соціального капіталу в контексті сталого розвитку економічної системи. Тим паче, що автор достатньо приділяє уваги в роботі культурним і ціннісним надбанням спільноти (с. 22, с. 26).

2. Важливим елементом дослідження соціального капіталу стала систематизація здобувачем його інституційної ієрархії. Так, автор виокремлює декілька рівнів формування соціального капіталу (с. 35), один з яких визначає особливості створення соціального капіталу в рамках окремої фірми, компанії, організації тощо. Доцільно було б розглянути даний аспект більш детально, оскільки саме транснаціональні компанії з тривалою історією існування, сімейними традиціями, власними ціннісними орієнтирами сьогодні відіграють важливе значення у формуванні глобального соціального капіталу, забезпечуючи динаміку сталого розвитку тих країн, які є партнерами за програмами сталого розвитку бізнесу.

3. Потребує додаткової інтерпретації поняття емерджентних економічних систем (с. 92, с. 108), оскільки даний термін використовується широко в науковій літературі для інтерпретації різних процесів. Проте важливою якістю емерджентності залишається «системний ефект», формування нових, особливих якостей системи, що невластиві жодному з її елементів, що може бути розглянуто у контексті вибудовування інклюзивних інститутів.

4. Цілком виправданою є увага, приділена здобувачем аналізу інституційних змін, які забезпечують коеволюцію та коадаптацію глобального і національного соціального капіталу. Автор приходять до висновку, що інституційні зміни є визначальними у процесі нагромадження соціального капіталу національною економікою та її входження у світовий простір. Дисертант слушно розглядає декілька класифікацій інституційних змін, зокрема за Д. Нортон та В. Тамбовцевим (с. 109, 110). Разом із тим із контексту не зовсім зрозуміло, які саме інституційні зміни є основою для виконаного автором моделювання цілісного глобального соціального капіталу (с. 106-108), як результату узгодження формальних інститутів на макро- та мегарівні. Відповідно доречним виглядало б доповнення теоретичної бази адаптаційними інституційним змінами, які відображають цілеспрямовані дії, що забезпечують узгодженість інститутів різного рівня та є реальним адаптаційним інструментом сучасних національних економік в умовах глобалізації та інтеграції.

5. В контексті теми дослідження цікавою виглядає концепція глобального соціального капіталу. Разом із тим вважаємо, що автор дещо спрощує ситуацію, і вимагає більш детального аналізу наступне твердження «Головними інститутами, що підтримують довіру до світової системи

господарства, є діяльність транснаціональних корпорацій, найбільших інвестиційних банків і фондів, а також долар як резервна валюта» (с. 36).

6. В контексті загальнонаукових засад дослідження здобувач здійснює порівняльний аналіз елементів соціального капіталу Німеччини, Польщі, Грузії та України. На основі ймовірного підходу до змін і станів інститутів, які прямо пропорційно впливають на характер та траєкторію розвитку, як зазначено автором (с. 131), здійснено групування моделей соціального капіталу. Виникає питання, в який із запропонованих квадрантів потрапляє Україна, і які засоби переміщення її національного господарства на траєкторію сталого розвитку можуть бути дієвими.

Однак зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку теоретичного та методологічного рівня дисертаційного дослідження. У ньому отримані нові результати, які у своїй сукупності вирішують важливе наукове завдання – обґрунтування науково-методичних підходів і визначення моделей формування соціального капіталу як антикризової умови і засобу переходу господарської системи на сталий розвиток. Вирішення цих наукових завдань представляє собою певний внесок у галузі економічної науки – економічної теорії та історії економічної думки.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Алієвої Е. І. є самостійною, логічно побудованою, завершеною працею, в якій отримано нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують актуальне науково-практичне завдання теоретико-методологічного обґрунтування ролі глобального соціального капіталу як умови переходу національної економіки на траєкторію сталого розвитку на засадах синтезу сучасного інституціоналізму, еволюційної та функціональної парадигм. Обрана методологія дозволила автору дослідити зміст категорії глобального соціального капіталу, його генезис та розробити можливі національні траєкторії просування господарської системи до сталого розвитку. Текст дисертації та автореферат оформлено відповідно до вимог нормативних документів. Основний зміст роботи в повній мірі відображено в опублікованих наукових працях, у тому числі наукових фахових виданнях та тих, що включені до міжнародних баз цитування. Автореферат відповідає змісту дисертації. Висловлені у даному відгуку зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що дисертаційна робота Алієвої Е. І. «Глобальний соціальний капітал як фактор антикризової динаміки» є самостійним, оригінальним завершеним науковим дослідженням, що містить теоретичні положення та науково обґрунтовані результати, які розв'язують актуальне завдання. В дисертації викладено ряд

положень, що відображають наукову новизну отриманих результатів і висновків. Робота має теоретичне і практичне значення, відповідає вимогам пунктів 9, 11 та 12 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», а її автор, Алієва Ельвіра Істретівна, заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки.

Офіційний опонент:

Кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія»



О. П. Миколенко

